

رہیافتہای درمعر بیدل
کلید در باز
محمد کاظم کاظمی

شاه کلیدی برای شعر بیدل

نگاهی به کتاب «کلید در باز» محمد کاظم کاظمی
خلیل الله افضلی

دانشجوی کارشناسی ارشد در دانشگاه فردوسی مشهد

یکی از کتاب‌هایی که این اواخر پا به گستره بیدل پژوهی گذاشته، کلید در باز اثر محمد کاظم کاظمی شاعر و پژوهشگر افغانستانی است. این کتاب، در ۳۵۰ صفحه از سوی انتشارات سوره مهر در تهران به چاپ رسیده است. تاریخ انتشار آن ۱۳۸۷ است، ولی به نظر می‌رسد که در سال ۱۳۸۸ به مرحله توزیع رسیده باشد. این دومین کتاب مستقل محمد کاظم کاظمی درباره میرزا عبدالقادر بیدل است. کتاب قبلی، «گزیده غزلیات بیدل» بود که در سال ۱۳۸۶ توسط نشر عرفان چاپ شد.

معرفی اجمالی اثر

بیش از هر چیز، باید سیمای کلی کتاب را باز نماییم. نویسنده در یادداشتی در آغاز کتاب ضمن آن که به ساختار اثر اشاره کرده، مخاطبان اصلی کتاب را علاقه‌مندان بیدل و نه منکران او دانسته است. آقای کاظمی مدعی است که در این کتاب جوانب و انواع ابهام در شعر بیدل دسته بندی شده و برای گشودن گره‌های هر دسته، روش خاص آن پیشنهاد شده است.

از مقدمه که می‌گذریم، کتاب شامل دو قسمت «کلید در باز» و «در خانه آینه» است. بخش نخست کتاب خود هشت بخش مستقل را در بر گرفته است. در این بخش بیشتر به دشواری‌های شعر بیدل پرداخته شده و از بحث در جوانب هنری و بلاغی شعر شاعر پرهیز شده است. در اولین نوشته، با عنوان «تمهید» (صص ۱۷-۲۷) آقای کاظمی به دسته‌بندی غزل‌های بیدل به لحاظ دشواری و ابهام پرداخته، آن‌ها را به چهار دسته تقسیم کرده است. «اندیشه و عرفان» (صص ۲۹-۳۵) دیگر بخش کتاب است که در آن نویسنده به دسته‌بندی غزل‌ها از نظرگاه اندیشه پرداخته است. به همین ترتیب در ادامه کتاب مبحثی با عنوان «تخیل و نازک خیالی» (صص ۳۷-۶۶) آمده است. این نوشته حول محورهای «عناصر زمانه بیدل»، «تصویرهای تازه»، «نازک‌خیالی»، «تصویرهای مدرن»، «شبکه ارتباط‌ها»، «تصویرهای اصلی و فرعی» گردش می‌کند. بخش‌های دیگر کتاب به ترتیب عبارت‌اند از «مضمون‌سازی و

مضامین غریب» (صص ۶۷-۷۶) و «عوامل زبانی ابهام» (صص ۷۷-۱۵۶) که این دومین، به لحاظ حجم بیشترین قسمت بخش نخست کتاب را به خود اختصاص داده است. در این قسمت ابهام‌ها در نظام واژگانی و ساختار جملات بررسی گردیده است. «نارسایی‌های رسم الخط» (صص ۱۵۷-۱۶۶) و «نادرستی نسخ» (صص ۱۶۷-۱۷۳) دیگر بخش‌های کتاب می‌باشند. بخش نخست کتاب با «پایانه» (صص ۱۷۵-۱۷۷) پایان می‌پذیرد که نویسنده در آن باری دگر عوامل ابهام را به صورت فشرده بیان نموده است.

در بخش دوم (در خانه آینه)، ۱۳ غزل بیدل شرح و توضیح شده است. غزل‌های گزینش شده، در عین دشواری نسبی، از جمله شعرهای خوب بیدل به شمار می‌آیند. این بخش با یادداشتی (صص ۱۸۱ و ۱۸۲) از مؤلف آغاز شده که در آن به روش شرح و معیار گزینش غزل‌ها اشاره شده است. غزل‌های شرح شده در ادامه (صص ۱۸۳-۳۴۶) آمده‌اند. شیوه شرح آقای کاظمی بدین صورت است که ابتدا متن کامل غزل درج می‌شود و سپس ابیات به صورت تک تک شرح و معنی شده‌اند. «کتابنامه» (صص ۳۴۷ و ۳۴۸) و «نامنامه» (صص ۳۴۹ و ۳۵۰) بخش‌های پایانی کتاب می‌باشند.

ارزیابی کتاب

به عنوان برترین خوبی کتاب، باید از گرفتار نیامدن نویسنده در گرداب زندگی و شرح احوال شاعر یاد کرد، پدیده‌ای که می‌توان آن را آفت بیدل‌پژوهی به حساب آورد و تا کنون نیز این آفت مجال بررسی دیگر جنبه‌ها پیرامون بیدل و شعر او را کمتر فراهم کرده است. عنوان اصلی کتاب ترکیبی پارادوکسی برگرفته از شعر بیدل است (در دست ما کلید در باز داده‌اند). به نظر می‌رسد که این عنوان از رسایی و شفافیت چندانی برخوردار نیست. به استثناء قسمت دوم، تقریباً تمام کتاب به عوامل پیچیدگی و ابهام در شعر بیدل اختصاص یافته است و نویسنده کوشیده است که کلید این دشواری‌ها را به دست دهد. با این حال اندکی سخت است که بپذیریم همه شعر این شاعر به سان دره‌های باز است (البته نویسنده نیز چنین ادعایی نکرده است). به هر روی، این نقیصه اگر بتوان چنین نامی بر آن گذاشت، به کمک عنوان فرعی (رهیافت‌هایی در شعر بیدل) جبران شده است.

از ویژگی‌های مثبت این کتاب باید به مستند بودن سخنان نویسنده با اشعار بیدل یاد کرد، هر چند نشانی ابیات ذکر نشده است و این اندکی از ارزش اثر کاسته است. اطلاعات نویسنده در باب بسامد واژه‌ها و همچنین اصطلاحات و تعابیر مختلف به کار رفته در شعر بیدل به راستی ستودنی است.

اگر کسی با نوشته‌های آقای کاظمی پیش از این در نشریات ایران محصور بوده باشد، بخشی از مطالب کلید در باز را آشنا خواهد یافت. این مباحث، به صورت پراکنده این جا و آن جا طرح شده بود، با این تفاوت که در کتاب مورد بحث جنبه تحقیقی بیشتری یافته، مثال‌ها افزون‌تر شده،

و در کل، مطلب تخصصی‌تر و پرورده‌تر ارائه شده است. در این میان مواردی نیز به چشم می‌آید که پیش از این از سوی دیگر افراد مطرح شده است، مانند بحث ترکیب‌سازی در بخش عوامل زبانی ابهام که در کتاب شاعر آینه‌ها از دکتر شفیع کدکنی طرح شده است و یا موضوع عناصر زمانه بیدل که در کتاب گزیده اشعار بیدل (فرهنگ کاوش، ۱۳۷۹) به تفصیل در مورد آن سخن به میان آمده است.

گذشته از این به نظر می‌رسد مبحث «عناصر زمانه بیدل» (صص ۴۰-۴۵) که در میان مطالب بخش «تخیل و نازک‌خیالی» مطرح شده، در جای خودش ننشسته است. اگر این مطلب با مبحث «فرهنگ زبانی مردم» (صص ۷۸-۹۱) در بخش «عوامل زبانی ابهام» یکجا طرح می‌شد، دسته‌بندی دقیق‌تری مراعات شده بود. برخی ناهماهنگی‌ها نیز در این فصل به چشم می‌آید. به طور مثال پس از آن که عوامل زبانی ابهام به چهار دسته و هر کدام از دسته‌ها خود نیز به شاخه‌هایی خردتر تقسیم شده است. در این میان هیچ کدام از این زیر شاخه‌ها شماره گذاری نشده‌اند جز آخرین دسته و آن هم به صورتی نادرست.

در بخش «اندیشه و عرفان» نویسنده تنها از تأثیر گذاری عرفان نظری اسلامی بر بیدل یاد کرده و از عرفان هندی و پانته ایزم ودانتایی که بیدل با آن آشنا بوده و تأثیرات آن را در کلام او مشهود است، هیچ یاد نکرده است. (رک: عبدالقادر بیدل دهلوی).

بخش دوم کتاب پیش از این به صورت پیاپی در مجله شعر (از شماره ۳۷ تا ۵۲، تابستان ۱۳۸۳ تا تابستان ۱۳۸۶) به نشر رسیده بود، که در این جا همان مطالب البته با یک بازنگری گردآوری شده است. چه خوب بود در هر مورد نشانی قبلی چاپ این مطالب در پانویس صفحه یا جایی دیگر می‌آمد. ترتیب تاریخی نشر این سلسله شرح‌ها در مجله، روشن نیست که به چه دلیلی در کلید در باز رعایت نشده است. جای آن داشت که در این مورد نیز توضیحی می‌آمد.

عیب می‌جمله بگفتی هنرش نیز بگو

اکنون که سخن به این جا رسید و از برخی مشکلات کم اهمیت کتاب یاد کردیم بی‌انصافی است که از خوبی‌های فراوانش یاد نکنیم. به جرأت می‌توان گفت تا کنون در گستره بیدل‌پژوهی اثری چون «کلید در باز» نداشته‌ایم که به صورت اختصاصی با چند نوشتار مستقل به عوامل ابهام در شعر بیدل پرداخته باشد و تا حدود زیادی در شناخت این عوامل توفیق یافته باشد. زحمات نویسنده در شرح دقیق ابیات و دسته‌بندی عوامل پیچیدگی در شعر بیدل قابل ستایش است.

نثر کتاب نثری ساده و روان است و مناسب مباحث مطرح شده در آن می‌باشد. به لحاظ کتاب‌آرایی این اثر از کیفیت خوبی برخوردار است. به طور نمونه باید از نبود اشتباهات تایپی و مطبعی (تا آن جا که من مطالعه کردم) یاد کرد و این سزاوار تحسین است.

در مجموع به نظر می‌رسد دو دهه اندوخته‌های مؤلف گرامی این کتاب در گستره بیدل‌پژوهی با نشر کلید در باز، تبدیل به شاه‌کلیدی شده که به وسیله آن برخی قفل‌های شعر بیدل را می‌توان گشود، شاه‌کلیدی که نویسنده اکنون کریمانه در اختیار دیگر بیدل‌دوستان گذارده است.

